

STRANI I UREDOVNI JEZIK U HRVATSKOJ

Ivan Pederin

Znamo da su se u nas, kao i inače u zapadnoj Evropi, isprave pisale na latinskom. I književnost je u početku bila na latinskom, poslije na hrvatskom. U XIX. st. u Hrvatskoj uz književnost na hrvatskom jeziku postoji u dalmatinskoj Hrvatskoj još književnost na talijanskom, a u sjevernoj Hrvatskoj i na njemačkom jeziku,¹ jezik zagrebačkog kazališta također je njemački do 1860,² u Hrvatskoj izlaze i novine na njemačkom i talijanskom jeziku, pa časopisi,³ dio hrvatskog građanstva je čak do II. svjetskog rata potrošač njemačke i talijanske industrije knjiga,⁴ a političke stranke vode upornu borbu da se hrvatski uvede kao uredovni jezik što će im u Dalmaciji uspjeti tek 1912.

Već u početku možemo se pitati: zašto se isprave pišu na latinskom i protiv toga nitko ne ustaje, zašto prije kraja XVIII. st. ništa ne znamo o književnosti na njemačkom i talijanskom jeziku? Nećemo se na ovom mjestu baviti tom književnošću, već samo razlozima uporabe nekog jezika i ulogom državne vlasti pri određivanju uporabe kojega jezika.

¹ Mate Zorić, Romatički pisci u Dalmaciji na talijanskom jeziku, Rad JAZU, 357 (1971), str. 353—469. Ivan Pederin, Naši pisci na njemačkom jeziku u razdoblju realizma, Forum XVIII (1979), br. 4—5, str. 838—860. Daljnje radove o ovoj temi imam u pripremi.

² Blanka Breyer, Das deutsche Theater in Zagreb 1780—1840, Zagreb, 1938. disertacija. Nikola Batušić, Uloga njemačkog kazališta u hrvatskom kulturnom životu od 1840—1860., Rad JAZU, knj. 353, (1968), str. 395—585.

³ Ljerka Sekulić, Njemačka »Luna« u kulturnom životu Hrvatske, Hrvatska književnost prema stranim književnostima, sv. II, Filozofski fakultet u Zagrebu, 1968. M(atko) Ro(jnić), Časopisi, Hrvatska, Enciklopedija Jugoslavije, sv. 2, Zagreb, 1956, str. 536—42.

⁴ Antun Barac, Članci o književnosti, Zagreb, 1935. Zapisi o književnoj publici, str. 85—129.

Znamo, i to smo istakli, da je jezik isprave latinski. To ipak nije uvijek tako i mi znamo za Baščansku ploču, koja nije napisana na latinskom, a isprave na hrvatskom jeziku naći će se i kasnije. Znamo da u starijim razdobljima nije npr. postojao pojam opće školske obveze pa nije svatko znao pisati. Stoga je pisanje bilo zanat kao svaki drugi, a obavljali su ga bilježnici. Bilježnik nije bio puki pisar kao danas tipkačice i tajnice, bio je čovjek od velika ugleda, tajnik i doglavnik crkvenih i svjetovnih velikaša ili samostalni »obrtnik« kojemu je stranka dolazila da sastavi ugovor i oporuku što je onda uživala javnu vjeru — *fides publica*. Iako su se među bilježnicima našli pjesnici kao Šime Budinić i Jerolim Vidulić,⁵ i učenjak, kao učitelj Antuna Vrančića Ilija Tolimarić,⁶ grecist, bilježnik je rijetko pjesnik ili znanstvenik, on je prije svega bio birokrat.⁷ U dalmatinskom gradu on je tajnik biskupa odnosno kancelar kneza s velikim ovlaštenjima, knez mu je prepuštao svu vlast koja se vršila perom, a ne sabljom, on je kao njegov doglavnik sjedao *sub lobia magna* ili *in cancellaria communis* i vodio sudbeni zapisnik, pisao izvodne dozvole — *contralitterae*, pisao zapisnike na sjednicama plemićkog vijeća i dr.⁸ Njegovo je pero bilo pero države i pisalo je gotovo uvijek latinski. Tijekom XVI. st. u kneževim kancelarijama dalmatinskih gradova latinski se postupno zamjenjuje talijanskim što se u banskoj Hrvatskoj neće dogoditi.⁹

Bilo bi krivo u tome gledati nekakav pokušaj potalijančivanja. Mletački se knez kao šef egzekutive dalmatinskog grada brinuo za obranu, sigurnost, trgovinu, brinuo se da ta trgovina bude usmjerena prema Mlecima, da dalmatinska brodogradnja ne bi konkurirala mletačkoj, ali se nije brinuo za stvari kao što su jezik ili škola. U starijim radovima naći će se nazor da su bilježnici u Dalmaciji bili većinom Talijani, da su studirali u Italiji, da je dalmatinski notarijat presađen iz sjeverne Italije,¹⁰ što se ne može bez

⁵ Vinko Valčić, Jerolim Vidulić, najstariji hrvatski pjesnik Zadra, Zbornik Instituta za historijske nauke u Zadru, I (1955), str. 81—92. Od dosta opširne literature o Šimi Budiniću navodim: Stjepan Antoljak, Porijeklo i obitelj pjesnika Šime Budinića, Radovi IJAZU u Zadru, I (1954), str. 143 f. i Vjekoslav Maštrović, Rijetka Budinićeva knjiga iz 1582. god., Vjesnik bibliotekara Hrvatske, XIX (1973), br. 1—4, str. 29—43.

⁶ Njegov quinternus nalazi se u Historijskom arhivu u Zadru, Šibenski bilj. arhiv, br. 34.

⁷ Na ličnost, ulogu i naobrazbu bilježnika osvrćem se na drugom mjestu, tu navodim našu i stranu literaturu o bilježništvu.

⁸ O vlasti kneza malo je napisano, usp. Antun Cvitanić, Pravno uređenje splitske komune po statutu iz 1312. godine (Srednjovjekovno pravo Splita, 1964, str. 40, 79 f. Vinko Foretić, Korčula u doba Petra Kanavelića, Zbornik otoka Korčule, sv. 3. Radovi o Petru Kanaveliću, Korčula, 1973, str. 15—40. Nešto o načinu kako je vladao knez može se doznati i iz rada Josipa Kolanovića, Izvori za povijest trgovine i pomorstva srednjovjekovnih dalmatinskih gradova s osobitim osvrtom na Šibenik (Contralitterae), Adriatica maritima Zavoda JAZU u Zadru, III (1979), str. 63—150.

⁹ Rimska i mletačka kancelarija najduže su u Italiji zadržale latinski, A. Giry, Manuel de diplomatie, Diplomes et chartes, Chronologie technique, éléments critiques et parties constitutives de la teneur des chartes — Les chancelliers — Les actes privés, New York, Burt Franklin, s. a., str. 476.

¹⁰ Milan v. SUFFLAY, Die dalmatinische Privaturkunde, Sitzungsberichte der philosophisch-historischen Klasse der Kais. Akademie der Wissenschaften, CXLVII Bd., Jahrg. 1903, Beč, 1904, str. 1—160. i Jakov Stipišić, Razvoj splitske notarske kancelarije, Zbornik Historijskog instituta JAZU, sv. 1, Zagreb (1954), str. 111—123. i dr.

daljnega reći. Veći dio šibenskih bilježnika od XIV—XIX. st. nosio je npr. izrazito hrvatska prezimena, a talijansko prezime u Dalmaciji još ne znači da je njegov nosilac Talijan.

Bilježnike su imenovali palatinski grofovi, koji su se nalazili većinom u gradu Rabu. U jednom od poznatih prijepisa povelje (izvornik se još nije našao) kojom je Sigismund kao rimski car imenovao 15. srpnja 1437. senjskog biskupa Ivana Dominisa s braćom nasljednim palatinskim grofom (*comes palatinus*)¹¹ s ovlaštenjem da imenuje bilježnike ne kaže se na kojem će jeziku bilježnik sastavljati isprave, to se ne kaže ni u ostalim prijepisima, a ne kaže se ni u rješenjima o postavljenju brojnih bilježnika kao npr. Frane Fabjanića, kojeg je imenovao bilježnikom palatinski grof Nikola Dominis na Rabu 7. listopada 1520;¹² tu se kaže da je pismen (*invenire litteratum et scribere optima scientem*) te da dovoljno zna bilježnički posao, iz isprave se ne vidi da kandidat uopće zna latinski. Poslije 1612. bilježnike više ne imenuju hrvatski palatinski grofovi na Rabu, već mletački knezovi i providuri, tada je jezik mletačke kancelarije uglavnom talijanski, tek invokacija isprava je tu i tamo latinska, ali ni u odlukama o imenovanju bilježnika mletačkih knezova i kapetana ne stoji da je bilježnik dužan pisati talijanski,¹³ a nadribilježnici, tzv. »nodari od Novalje« don Grgo Čemelić i don Anton Sutlović pišu isprave hrvatski,¹⁴ kao i mnogi drugi svećenici po selima i nema znaka da bi zbog toga imali nekih teškoća.

Prema statutu grada Trogira samo je knežev kancelar obavljao bilježničke poslove,¹⁵ a njega je knez dovodio sa sobom i on je obično bio Talijan. No jezik se nigdje ne propisuje. Iz trogirskog arhiva u Historijskom arhivu u Zadru vidi se da su brojni svećenici, nadribilježnici u Kaštelima isprave vrlo često sastavljali na hrvatskom, osobito u XVIII. st. No oporuke su kancelari često sastavljali pomoću tumača, a ako su one bile napisane na hrvatskom, obično bi se, ali ne uvijek, prevele prilikom registracije i publikacije u kneževoj kancelariji, očito zato što ih kancelar i knez nisu mogli razumjeti.¹⁶ Nigdje se ne vidi pritisak da se oporuke sastavljaju na talijanskom ili da svi nauče talijanski. Kad je knez zvao stranke na sud, obično bi uz poziv na talijanskom bio pridodan i hrvatski prijevod glagoljskim slovima, ako se pretpostavljalo da stranka ne zna talijanskog, ali nema zna-

¹¹ Prijepis se čuva u Naučnoj biblioteci u Zadru. Ima i drugih prijepisa u Historijskom arhivu u Zadru, no ti su recentniji. Hist. arhiv u Zadru ubuduće označujem kraticom HAZd.

¹² HAZd, Arhiv rapskih bilježnika, 17. Frane Fabjanić, Liber protocollorum primus, uvod. Inače se u tom i mnogim drugim odlukama o postavljenju određuje čak papir i kakvoća papira na kojem će bilježnik pisati uz mnoge druge pojedinosti.

¹³ HAZd. Knez i kapetan Bartolomio Minio imenuje 6. kolovoza 1679. na Rabu bilježnikom Mihovila Marinelića, Arhiv rapskih bilježnika, 74. uvod.

¹⁴ Ibid., br. 81. 24. kolovoza 1740.

¹⁵ Statuta et reformationes civ. Tragurii dicatae illustriss. et excellentiss. d. d. Aloysio Pisani, eccliti ac Senatori Praestantissimo, olim apud Christianissimum Galliarum Regem Ludovicum XIV. ordinario nuper ad Magnae Britaniae Reginam, Serenissimam Reipublicae Venetiae extraordinem legato, Venetiis, MDCCVIII, čl. 87 i 40.

¹⁶ HAZd, Arhiv Trogira, kutija 47. 21. travnja 1557. splitski plemić Silvestar de Albertis sastavlja oporuku s tumačem jer ne zna talijanski, oporuka Ivana Victurija, trogirskog vlastelina prevodi se jer je bila »in lingua illyrica« 18. lipnja 1558. L. 166.

ka da bi vlast šikanirala stranku ako ona nije znala talijanskoga i zato što ga nije znala. Kad je u XVII. st. bilježnička služba počela opadati, generalni providur u Zadru Cattarino Cornaro odredio je 12. rujna 1667.¹⁷ nadzorne mjere nad radom bilježnika u smislu odgovornosti pred narodima koji su mu povjereni (*servitù de popoli a Noi racomandati*), ali ni tu nije ustao protiv toga da se isprave pišu na hrvatskom što je baš tada počelo uzimati maha.

Slično su, što se tiče jezika, stvari izgledale i u Crkvi.¹⁸ Tridentski sabor govorio je o jeziku usput, njemu je važnije bilo pokazati da je misa žrtva, a ne uspomena na žrtvu, kako su smatrali protestanti. Bit mise ne traži uporabu latinskog, narodni jezik se ne osuđuje, već njegova isključiva uporaba. Takav je stav zadarskog nadbiskupa Mutiusa Callinusa i zagrebačkog biskupa Draškovića u to doba.¹⁹ Nema propisa da misu valja čitati na latinskom, a ne crkvenoslavenskom, ali postoje sumnje da su crkvenoslavenski prijevodi dobri i točni,²⁰ što dobro može pokazati osim ostalog polemički spis Stjepana Rusića protiv zadarskog nadbiskupa Mate Karamana pod naslovom *Annotazione in ordine alla versione detta slava del messale romano stampato in Roma l'anno 1741*.²¹ Tu je S. Rusić opisao tzv. »književni jezik« mise u Karamanovoj redakciji kao iskvareni dijalekt, a prijevod kao loš da pogoduje širenju krivovjernih vjerskih predodžaba. Tražio je točnost i jasnoću prijevoda u smislu prosvjetiteljskih zahtjeva i smatrao da je tu moguće postići na latinskom, a možda i na suvremenom hrvatskom.

Sve to nam kaže da je tradicionalna staleška država, a tako i Crkva u to doba, bila daleko od toga da propisuje uporabu nekog jezika u službenim prilikama ili u obradi. Ako se latinski i unatoč tome rabio, to je bilo zato što ga je Crkva smatrala prikladnijim i što je nadzor nad ispravnošću i pravovjernošću teksta bio lakši.

Kad je ugarski kralj Sigismund imenovao 1437. Ivana Dominisa, senjskog biskupa, palatinskim grofom, on ga je ovlastio da imenuje bilježnike imperiali auctoritate posvuda u Svetom Rimskom Carstvu. Bilježnici koje on imenuje moći će vršiti praksu u svem Svetom Rimskom Carstvu (*per totum Sacrum Imperium facere, publicare, et conscribere quoscumque contractus, instrumenta, iudicia, testamenta, codicillos et quascumque ultimas voluntates, decreta, et auctoritates imponere auctoritate nostra et vestra*). Time se nije izlazilo ususret želji bilježnika da se seli, jer bilježnici se nisu selili (a morali su tražiti i aprobaciju od gradskog vijeća gdje su željeli vršiti praksu), već se na taj način univerzalizirala važnost bilježničke isprave i službe i podizala njezina razina. Drugo sredstvo te univerzalizacije bila je uporaba

¹⁷ Prijepis se čuva u HAZdu, Sv. Dominik, Spisi, br. 417.

¹⁸ O jeziku u primitivnoj Crkvi vidi G. Brady, *La question des langues dans l'Eglise ancienne, Etudes de Théologie Historique publiées sous la direction des professeurs de Théologie a l'Institut catholique de Paris*, Vol. I. Paris, 1948.

¹⁹ Jerko Fućak, *Šest stoljeća hrvatskog lekcionara u sklopu jedanaest stoljeća hrvatskog glagoljaštva*, Zagreb, 1975, str. 62–69. Sante Graciotti, *Mišljenje Poljaka Hozija (1558) o upotrebi slavenskog narodnog jezika u liturgiji*, Kačić, XI (1979), str. 206–207.

²⁰ Sante Graciotti, *Il problema della lingua letteraria croate e la polemica tra Karaman e Rosa, Ricerche Slavistiche*, XIII (1965), str. 120–162.

²¹ HAZd, Spisi obitelji Karaman. Ovaj autograf, koji je Karamanu poslao Sv. Zbor za razmnoženje vjere, da bi se branio pošto ga je dobio, dosad nije bio poznat. Ja se na nj osvrćem posebno.

latinskog jezika, jezika rimskog prava na kojem su bili napisani statuti gradova, pa Irneniusovi formulari i upute kako treba sastaviti bilježničku ispravu. Latinski je imao terminologiju koja je do danas ostala u pravu, trgovini i poslovanju banaka. Zbog toga je bilježnička isprava napisana na hrvatskom uvijek bila provincijalna, pisali su je neuki svećenici u zabačenim selima gdje bilježnika nije bilo. To će reći da nama uporaba latinskoga, odnosno njegova nasljednika, talijanskog, nije bila nametnuta čak ni u onim dijelovima Hrvatske koji su bili pod mletačkom upravom, nije nam ni mogla biti nametnuta u to doba, jer je narav državne vlasti tada bila takva da se nije miješala u stvari kao što su jezik i škola, a i u mnoge druge stvari.

Prvi koji je propisao uporabu nekog jezika u poslovanju državnih ureda bio je Josip II. On je 1785—1790. propisao uporabu njemačkog jezika kao jezika države u Hrvatskoj.²² Bio je to izraz careve orijentacije prema njemačkoj kulturi, i to se nije održalo, pa se latinski ubrzo vratio u državne urede. Zbog toga se na ovaj pokušaj nećemo osvrtni.

Prvi koji je u nas propisao jedan jezik kao jezik na kojem će pisati bilježnici bio je Napoleonov providur Vicenzo Dandolo. On je 20. prosinca 1807. donio *Regolamento sul notariato*²³ (Pravilnik o bilježništvu) i u njemu propisao da se bilježnički spisi moraju pisati na talijanskom. To je značilo da je sve uredovanje bilo odsad na talijanskom. Austrija je poštovala to zatečeno stanje pa je talijanski ostao uredovnim jezikom u Dalmaciji sve do 1912.

Dandolo, koji je time jedan jezik propisao kao uredovan, samo je sankcionirao već postojeće stanje u okviru jednog šireg i preciznijeg pravilnika o bilježničkoj službi, koja je u to doba pokazivala vrlo mnogo neurednosti. Njegova odluka važna je ne samo zbog toga što je posredno ili neposredno ostala na snazi jedno stoljeće, već i zbog toga što je pokazala narav vlasti suvremene države — njezin je domet sada širi i intenzivniji, ona pored ostalog propisuje jezik kojim će država pisati i kojim će građanin općiti s državom. S tom odlukom (inače odrazom odluke Francuske revolucije o bilježništvu)^{23a} u Hrvatskoj je nastao pojam uredovnog jezika kao obvezatnog jezika državnog ureda odnosno države, a ta u Dalmaciji nije bila hrvatska, pa je Hrvatski sabor oklijevao sve do 1848. s uvođenjem hrvatskog kao uredovnog jezika, držeći se latinskog, a kad je 1848. ban Josip Jelačić predložio, a Sabor prihvatio hrvatski kao uredovni jezik, ta odluka je važila tek nekoliko godina, jer je ubrzo za Bachova apsolutizma bio uveden njemački i ostao uredovnim jezikom sve do pada apsolutizma kad je napokon trajno uveden hrvatski.

Mi se nećemo pozabaviti samom odlukom Sabora o uvođenju hrvatskog kao uredovnog jezika, jer je ona već poznata, a i ne kaže toliko koliko Jelačićeva kasnija borba za uvođenje hrvatskog jezika kao jezika riječkih sudova (dosada nepoznata u literaturi), jer nam ona mnogo više kaže, a kaže i o izmijenjenim prilikama u kojima su se u Hrvatskoj pojavili pojmovi kao

²² Velimir Deželić, *Iz njemačkog Zagreba*, Zagreb, 1901, str. 4—5.

²³ Čuva se u Naučnoj biblioteci u Zadru.

^{23a} *Regolamento* je sastavljen prema zaključku ustavotvorne skupštine u Parizu od 27. rujna 1791. Vladimir Pappafava, *Bilježnički obraznik sa izjašnjenjima poviestnim, bibliografskim i pravničkim*, Zadar, 1895., str. XXIX, XXXII.

uredovni, kulturni i narodni jezik. Naime, prije pada Mletačke Republike hrvatski je u Dalmaciji bio jezik kojim je govorio narod, potom jezik književnosti. Latinski, a za njim talijanski, bio je jezik kneževne, bilježničke, odnosno kaptolske i samostanske kancelarije; latinski je bio jezik bogoslužja, no uz njega se misa čitala i na staroslavenskom. K tome je latinski, odnosno talijanski bio jezik filozofije i znanstvene rasprave. Između latinskog i talijanskog nije se pravila načelna razlika, dosada nije poznato neko načelo zbog kojeg su tijekom XVI. st. kancelarije postupno napustile latinski i prihvatile talijanski. Latinskim se pisalo zbog njegova univerzalnog i univerzalističkog ugleda kao jezika bogoslovlja, filozofije, uopće znanosti, prava i uprave, zbog njegove izgrađenosti i podobnosti za te svrhe, ali ni latinski, kao ni kasnije talijanski nisu bili etnički simboli. U dalmatinske gradove doseljavalo se dosta Talijana, oni su činili veći dio srednjeg, građanskog staleža.²⁴ Talijani u dalmatinskim gradovima nisu bili neka zasebna etnička skupina, lako su se asimilirali, pa mi ništa ne znamo o postojanju talijanskih gradskih četvrti u nekom našem primorskom gradu u onom smislu u kojem su u nekim evropskim gradovima postojale židovske četvrti, na Levantu i grčke.

Stvari se mijenjaju u XIX. st. Onda Talijani u južnoj, a Nijemci u sjevernoj Hrvatskoj čine sloj činovnika, poduzetnika, industrijalaca, u sjevernoj Hrvatskoj Nijemci su često žandari, financi, časnici, njihov broj raste od kraja XVIII. st. do početka I. svjetskog rata.²⁵ Jedni i drugi su gotovo isključivo gradsko pučanstvo, oni su nosioci mnogih kulturnih, uljudbenih i tehnoloških novina pa se hrvatsko građanstvo za njima često i rado povodi i govori njihovim jezikom, talijanski na jugu i njemački na sjeveru. Sada su talijanski, a zbog jačeg filološkog rodoljublja osobito njemački kulturno-etnički simboli, pa uporaba tih jezika više nije usporediva s uporabom latinskog i talijanskog prije 1797. u toliko što pripadnik hrvatskog građanstva koji se služi njemačkim ili talijanskim kao »kulturnim« jezikom društvene skupine, jezikom salonske konverzacije time želi pokazati svoju naobrazbu i društveni stupanj, on je vezan uz kulturni, a još više uljudbeni ugled jedne nacionalne uljudbe, talijanske i još više njemačke, vezan je uz pojam napretka i modernosti u tim nacijama. Zbog tako izmijenjene situacije u XIX. st. se javlja na jugu talijanska, a na sjeveru njemačka književnost kao književnost jedne društvene grupe što prije nije bilo ni zamišljivo.

U tim prilikama otpočeo je Josip Jelačić kao hrvatski ban svoju borbu za uvođenje hrvatskog kao uredovnog jezika u svoj Hrvatskoj. U Banovini je to prošlo lako burne 1848. godine. Stvari su teže išle na Rijeci zbog otpora talijanaških krugova, a i posebno državnopravnog položaja Rijeke. Naime 1790. je Hrvatski sabor zbog otpora jozefinskoj germanizaciji prenio jedan dio svoje nadležnosti na Požunski sabor zak. čl. LVIII. i LIX. pa je taj Sa-

²⁴ To je stanje popisa pučanstva Zadra u XVII. st. To mi je priopćio Roman Jelić, rad o tome spreman je za objavljivanje u Radovima Zavoda JAZU u Zadru, sv. 28.

²⁵ Jaroslav Šidak, Hrvatsko pitanje u Habsburškoj monarhiji (I), Historijski pregled, IX (1963), br. 2, str. 102—103. God. 1784. doseljuju se Nijemci u Varaždin, Požegu i Rumu. Od 0,28% njemačkog pučanstva 1840. njegov broj raste na 5,6% god. 1900. U Osijeku je 1890. čak polovica gradskog pučanstva njemačka.

bor čl. XIX. 1836. izuzeo Rijeku u sudbenim stvarima iz nadležnosti hrvatskih sudova i stavio je pod ugarske u okviru ostvarenja ugarskog svojatanja Rijeke. Riječki zastupnici dolaze u Hrvatski sabor do 1847. kad je i to prekinuto velikomadžarskom akcijom, pa se Sabor obraća kralju s molbom da pozove Rijeku prema zak. čl. IV. od 1808. da i dalje šalje svoje zastupnike u Hrvatski sabor. Sredinom 1848. patricijska oligarhija u riječkom gradskom vijeću odbija priznati vlast Hrvatskog sabora, tada građanskog, pa 31. kolovoza 1848. banski povjerenik Josip Bunjevac ulazi s hrvatskom vojskom u grad Rijeku. Josip Jelačić postaje guvernerom grada, a talijanski patriciji moraju pučanima odstupiti vlast. Rijeka je po oktiroiranom ustavu od 4. ožujka 1849., po Listopadskoj diplomi i Veljačkom patentu sastavni dio Hrvatske do 1867.²⁶ Otpor talijanaša traje i vezuje se s promadžarskim elementima. Četrdesetih godina izlazi u Rijeci list *L' Eco del litorale ungarico* (1843—44), promadžarski polumjesečnik koji uređuje dr. Spagnuolo. God. 1844. taj je časopis obnovljen, a uredništvo je povjerenom splitskom autonomnašu Vicku Solitru. Ugasio se krajem 1845.²⁷ Talijanaši i madžaroni rote se i dalje u Rijeci. Jelačićev položaj se pogoršava. Godine 1848/49. njega je izigrao knez Alfred Windisch-Grätz i velikaši koji nisu htjeli da Jelačić pobijedi sam pa su molili Nikolu I. za pomoć u borbi protiv ugarske revolucije.²⁸ Strahovanja Ivana Kukuljevića Sakcinskog i Dragutina Kušlana od nacionalno-ekspanzionističkog karaktera bečke revolucije počinju se ostvarivati, njezino sitnograđansko vodstvo zaista ide za stvaranjem velike Njemačke koja će se vezati sa samostalnom Madžarskom i Poljskom.²⁹ Bečka birokracija izolira Jelačića tako da njegovim najbližim suradnicima daje premještaje. No Jelačić i unatoč tome putuje u kolovozu 1851. na Rijeku, a potom u Zadar.³⁰

Po povratku iz Rijeke, 26. travnja 1852. Jelačić je uputio austrijskom ministarstvu pravosuđa Karlu von Krausu jedno »Stručno mišljenje«³¹ i u njemu je tražio da u sudove riječke županije uvede hrvatski kao uredovni jezik uz neke male ustupke talijanskom, da se ne bi zastrašili talijanski trgovci. U tom opširnem spisu napisanom na njemačkom jeziku on je opisao organizaciju i položaj riječkih sudova za njihove reorganizacije, opisao je dalje upravne, gospodarske, etničke i školske prilike u riječkoj županiji. Tim pita-

²⁶ Ferdo Čulinović, *Rijeka u državnopravnom pogledu, Rijeka, Geografija — etnologija — ekonomija — saobraćaj — povijest — kultura*, Zbornik, Zagreb, MH, 1953, str. 253—76.

²⁷ Kazimir Vidas, *Štampa, knjižare i društva u Rijeci*, *ibid.*, str. 441—58.

²⁸ Ferdinand Hauptmann, *Banus Jelačić und Feldmarschall Fürst Windisch-Grätz, Südost-Forschungen*, XV (1956), str. 372—402.

²⁹ Jaroslav Šidak, *Listopadska revolucija u Beču 1848. godine*, *Historijski prehled*, V (1959), str. 325—29.

³⁰ Ernest Bauer, *Joseph Graf Jellachich de Buzim Banus von Kroatien, Schicksal und Legende des kroatischen Helden von 1848*. Wien — München, 1975, str. 278, 280.

³¹ Pun naslov glasi: *An des hochgeborenen Herrn Karl Ritter von Kraus k. k. wirklichen geheime Rathes und Ministers des Justiz usw. Excellenz Wien. Gutachten des Banus von Kroatien, Feldzeugmeisters Joseph Freiherr von Jellačić über die definitive Regelung der Amtssprache bei den k. k. Gerichten in Fiume, erstattet in Folge hoher Justizministerialdekrete vom 12. Oktober 1850. Z. 13620 und vom 16. Dezember 1851. Z. 14951. Rukopis pisan rukom službenog pisara koji je Jelačić autorizirao potpisom umnožen je na matricama i čuva se u Naučnoj biblioteci u Zadru.*

njima nećemo se ovom prilikom baviti. Iz njegova »Stručnog mišljenja« vidi se da su sudovi riječke županije donedavna sudovali na latinskom, rjeđe na talijanskom, i to *ex uso*, dakle po običaju, ne po propisu, te da su u posljednje doba počeli spontano suditi na hrvatskom, tolik je bio zanos Jelačićevom akcijom 1848. Na to su riječki odvjetnici uputili ministarstvu u Beč prijedlog da se talijanski uvede kao uredovni jezik. Taj prijedlog bio je neposredni povod Jelačiću da piše ministru K. v. Krausu pozivom na vlastoručno pismo Franje Josipa od 7. travnja 1850.³² kojim je on obećao Jelačiću i Hrvatima uvođenje hrvatskog jezika u sve upravne akte.

Nama su zanimljivi razlozi s kojih je Jelačić tražio uvođenje hrvatskog kao uredovnog jer je to pismo prvi poznati spis u Hrvatskoj u kojem je jezik kao uredovni postao pitanjem.

Jelačić je istakao da je pučanstvo riječke županije u golemoj većini hrvatsko, te da se hrvatski govori i daleko na zapad i jugoistok od Rijeke, po svoj Istri i Dalmaciji. Prvi put, koliko znamo, jezik postaje u nas za državni organ simbolom nacije, a to će reći da je Jelačić kao šef države usvojio filološko rodoljublje ilirizma kao državno načelo. Za razliku od latinskog odnosno talijanskog prije 1797. jezik postaje kulturno, političko i državno pitanje, a to nije bilo tako u Đandolovu *Regolamentu*.

Talijanski je prema Jelačiću jezik koji u riječkoj županiji razumiju samo pomorci i trgovci, njegova uloga je dakle stručna i kulturna, no ne smije mu se dopustiti da ima i političku ulogu.

Pri tom Jelačić nije porekao ulogu stranog jezika, u hrvatskim prilikama talijanskog i njemačkog kao jezika naobraženog sloja koji naciju oplođuje kulturom. Naobraženi sloj Poljske, Ugarske, Hrvatske, Slovačke i drugih zemalja govori među sobom stranim jezikom. Takvi jezici su nosioci kulture koja traži stanovit stupanj blagostanja da bi se razvila, zato se ti strani jezici ponajprije čvrste u gradovima odakle izaraju kulturne utjecaje na sve strane zemlje. No takvi jezici mogu samo pobuđivati kulturu, nacionalna kultura moguća je jedino na nacionalnom jeziku. Stranom jeziku nikad se ne smiju priznati teritorijalne pretenzije, čak ni onda ako se sloj onih koji stranim jezikom govore proširi i na niže slojeve građanstva jer to znači pobuditi odbojnost i sumnjičavost prema stranom jeziku. Drugim riječima, strani jezik je oznaka vladajuće elite koja, tako liberalističko shvaćanje društva,³³ zastupa naciju, a služi joj otprilike kao organ dodira s vladajućim slojem drugih zemalja, kao sredstvo širenja obzora. Stečevine će toga proširena obzora onda vladajući sloj primijeniti u podizanju i razvoju nacionalne uljudbe. Drugim riječima, strani jezik je kulturni, a nipošto politički čimbenik, politički čimbenik sa snažnim čuvstvenim sadržajem je samo hrvatski, zbog toga Jelačić naglašava rasprostranjenost hrvatskog jezika na zapad i daleko na jugoistok od Rijeke, povoljno se izražava o ljepoti i drevnosti čakavštine, o staroslavenskoj službi Božjoj. Još jedan vrlo važan razlog zbog kojeg Jelačić traži uvođenje hrvatskog kao uredovnog jezika

³² E. Bauer, op. cit., str. 276.

³³ Liberalizam je vlast naobražene elite, ne masovni pokret, elita vlast shvaća kao ozbiljnu odgovornost, ne povlasticu, William Aylott Orton, *The Liberal Tradition, A Study of the Social and Spiritual Conditions of Freedom*, New Haven, 1946, str. 39.

suda, demokratsko je načelo da se svaki čovjek smije pred sudom braniti na svom materinskom jeziku. Tu se osjeća Jelačićevo liberalističko uvjerenje, ilirizam je uopće bio liberalizmu blizak pokret, ali i svijest da samo jezik naroda može biti sredstvo kojim će vladajući sloj ideološki prožeti naciju.

Zbog toga je Jelačić istakao da u riječkoj županiji samo pomorci i trgovci znaju talijanski, a ne i seljaci. Pitanje seljaštva i poljodjelstva bila su za liberalne pokrete uvijek važna. Jelačićevo »Stručno mišljenje« važno je jer je u njemu prvi put opisan i definiran pojam uredovnog i stranog jezika onako kako ga vidi suvremena država, i to naša država koja je surađivala s hrvatskim piscima i filozofima poštujući evropski okvir izražen u uporabi stranih jezika. Iako on nije imao neposredna uspjeha, načela koja je Jelačić istakao ostvarila su se poslije pada apsolutizma, odnosno početkom XX. st. u Dalmaciji, a po najvećem dijelu svoje ideološke tvari važe i danas.

Jelačićevo »Stručno mišljenje« k tome kaže i zašto je suvremena država proširila domet svog djelovanja na područje jezika osim ostalog. Tradicionalna država, u našem slučaju mletački knez, vidi podanike kao korporaciju, bratovštinu i plemićku *curia maior*, koja nadzire njega, i koju on nadzire, feudalno zaštićenu korporaciju i korporaciju dužnu feudalni *consilium*. Korporacija ima svoju narav u koju može spadati i jezik, knez u to ne dira. Apsolutistička država atomizira društvo i gleda čovjeka kao individualnost, devetnaestostoljetna građanska i liberalistička država srednjo-istočnoevropskog tipa,³⁴ a takva je bila hrvatska država koju je Jelačić stvorio 1848. gleda čovjeka kao proizvođača i člana nacije pa ideologizira individualiziranog čovjeka uz ostalo jezikom koji se smatra simbolom nacije i jamstvom demokracije, što se očituje u jednakosti pred zakonom. Zato nije nimalo slučajno što je Jelačić ponajprije tražio uvođenje hrvatskog kao uredovnog jezika u sud. Jer to je bio nužni uvjet za ostvarenje liberalističke jednakosti pred zakonom.

S a ž e t a k

Ivan Pederin, arhivist, Historijski arhiv, Zadar
UDK 808.62(091), izvorni znanstveni članak, primljen za tisak 12. rujna 1981.

The Foreign and Official Language in Croatia

The autor reviews the lack of interest of Venetian authorities for the language to be used in Dalmatian Croatia and states that the modern post-absolutistic state only considered its authorities to be competent to prescribe the language to be used officially.

Subsequently the author reviews the struggle of »ban« Josip Jelačić for the official use of Croatian and his opinions on the use of a foreign language as a social language in Croatia.

³⁴ Za razliku od zapadnoevropskog rodoljublja zaokupljenog pregradnjom društva i stvaranjem slobodnog i bogatog društva, srednje i istočnoevropsko rodoljublje bilološko je i gleda na državne granice kao neprirodne, država i nacija nisu isto, Hans Kohn, *The Idea of Nationalism, A Study in its Origins and Background*, New York, 1946, str. 4, 249, 346, 351, 429.